

Ο υδάτινος κόσμος της Ερέτριας: Τα λουτρά της αρχαίας πόλης: παλιά και νέα δεδομένα

Σοφία ΚΑΤΣΑΛΗ
Γαρυφαλλιά ΒΟΥΖΑΡΑ

Abstract

During the excavation conducted for the new water supply in Eretria, a new *loutron* was discovered in 2010. This new find, located near the agora of ancient Eretria, is north of the tholos monument (Eunomou Kifisiou road, O.T. 706). The *loutron* was found thanks to a mosaic made with natural stone, situated in the centre of its floor. The *loutron* is also surrounded by nine *loutyres*, which were found in situ, and it was designed to serve maximum of twenty people. Some pottery was found at the site, as well as a Hellenistic bronze coin. The *loutron* was probably constructed between the end of the 4th century and the middle of the 3rd century BC.

Εισαγωγή

Στον ελληνικό κόσμο η φιλοσοφική σκέψη του Θαλή τοποθετεί το νερό στο κέντρο της ζωής, όλα πηγάζουν από αυτό.¹ Στο συμβολικό επίπεδο αναγνωρίζονται στο νερό εξαγνιστικές και καθαρτήριοις δυνάμεις, στο κοινωνικό επίπεδο εξασφαλίζει τον καθαρό του σώματος και την ευεξία. Αποτελεί διαβατήριο μέσω καθώς η επαφή με το υγρό στοιχείο και κυρίως η εμβάπτιση, σηματοδοτεί το πέρασμα από μια κατάσταση σε μία άλλη, προετοιμάζει διά του καθαρισμού του σώματος και της ψυχής για την εισαγωγή σε μία νέα ιδιότητα, αφού προηγείται των σημαντικότερων διαβατήριων τελετών -ενηλικίωση, γάμος, θάνατος.² Το λουτρό συνδέεται με την οικιακή δραστηριότητα σε κατοικίες και ανάκτορα, με τη δημόσια υγιεινή σε παραποτάμιες θέσεις, πηγές, κρήνες και βαλανεία, με εκπαιδευτικές και κοινωνικές τελετουργίες σε γυμνάσια και τέλος με θρησκευτικές τελετουργίες και θεραπευτικές διαδικασίες σε ιερά και ασκληπεία.

Το λουτρό στην πρώιμη αρχαιότητα

Η επαναλαμβανόμενη διαδικασία του λουτρού από τους προϊστορικούς ακόμα χρόνους, ανεξαρτήτως των σκοπιμοτήτων που υπηρετεί, οδήγησε στη θεσμοποίηση της τέχνης της βαλανευτικής, με ορατά αποτελέσματα στη χωρική υπόσταση του λουτρού.³ Ως ένα βαθμό θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ποικιλία και διαφοροποίηση των τόπων άσκησης της βαλανευτικής, αντικατοπτρίζει αλλαγές στο κοινωνικό ή και συμβολικό επίπεδο.

---

1. Wassenhoven 2008, 51.

2. Wassenhoven 2008, 53-57.

3. Wassenhoven 2008, 47-50.

Ανασκαφικά δεδομένα για την ιστορία του λουτρού έχουμε από τη μινωική Κρήτη—δεξαμενές καθαρών, τα μυκηναϊκά ανάκτορα—ασάμινθοι, ενώ λιγότερες ενδείξεις έχουμε από τη γεωμετρική και αρχαϊκή περίοδο-οι οικίες της Σμύρνης του 7ου αι. π.Χ. Αργότερα την Κλασική-Ελληνιστική εποχή, παραδείγματα λουτρών υπάρχουν στις επαύλεις της Δήλου, στην Όλυνθο και την Ερέτρια.

Η έρευνα αποκτά σαφή στοιχεία για τη χωρικότητα του λουτρού στην Κλασική εποχή με τα πρώτα λουτρά: το βαλανείο του Διπύλου στην Αθήνα, το ιερό της Αφαίας στην Αίγινα και το λουτρό οικίας στους Δελφούς. Έτσι τα βαλανεία και τα λουτρά των ιερών του 5ου αι. π.Χ. αποτελούν την πρώτη κτιριακή έκφραση του λουτρού.

Τα ελληνικά λουτρά είναι απλά και λειτουργικά. Η κάτοψη τους αποτελείται από ορθογώνιους, ακανόνιστου σχήματος ή κυκλικής κάτοψης χώρους, τις θόλους, που εξοικονομούν χώρο και δημιουργούν ενότητα και οργάνωση. Ο τύπος αυτός του κυκλικού χώρου είναι πιθανό να προέρχεται από τα φυσικά σπήλαια με πηγές και να αντλεί συμβολικές αναφορές από αυτούς τους αρχετυπικούς χώρους, όπως τα πρώιμα λουτρά, που είναι κτισμένα σε φυσικά σπήλαια, τα λουτρά της Γόρτυνας⁴ και του Πειραιά.⁵

Το λουτρό στην πόλη της Ερέτριας

Η πόλη της Ερέτριας (Εικ. 1) είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το υγρό στοιχείο· δεν είναι μόνο μία παραθαλάσσια πόλη, αλλά η χωροθέτησή της εξαρτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από τον χείμαρρο που τη διέρρεε στα δυτικά, και την ελώδη περιοχή στα ΝΑ.

Άτυποι χώροι λουτρού

Φυσικοί τόποι

Το βέβαιο είναι ότι ένα τέτοιο υδάτινο περιβάλλον, προσφέρει πολλές δυνατότητες λουτρού στο ύπαιθρο-σε πηγές, ποταμούς, θάλασσα, όπως παραδίδεται ότι συνέβαινε στην αρχαιότητα και από την σχετική εικονογραφία, ενώ, ως τόπος λουτρού χρησιμοποιείται συχνά και η δημόσια κρήνη, η πρώτη φάση της οποίας χρονολογείται την Αρχαϊκή εποχή.

Δημόσια κρήνη

Η δημόσια κρήνη της Ερέτριας⁶ βρίσκεται στην αγορά της πόλης πολύ κοντά στο νέο λουτρό της αγοράς. Την τροφοδοτούσε με νερό ο κεντρικός αγωγός, που έχει εντοπιστεί σε πολλά σημεία της πόλης και αποτελεί τεχνολογικό επίτευγμα, που τεκμηριώνει ένα οργανωμένο σύστημα ύδρευσης της πόλης ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. Εκτός από τους παραπάνω άτυπους χώρους λουτρού, τα αρχαιολογικά ευρήματα αποδεικνύουν την τέλεση λουτρού εντός των οικιών.⁷

Τυπικοί χώροι λουτρού

Οικιακά λουτρά

Στην Ερέτρια έχει επιβεβαιωθεί ανασκαφικά από την Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή η ύπαρξη λουτρών σε ελληνιστικές οικίες της πόλης, στην οικία με τα ψηφιδωτά και στις οικίες της Δυτικής Συνοικίας (οικία 1, 2 και οικία 4). Το λουτρό τελείται κυρίως σε χώρους εξοπολισμένους με πήλινους λουτήρες (ασάμινθους).

4. Ginouves 1962, pl. LII – LV.

5. Yegül 1992, fig. 28.

6. Auberson and Schefold 1973, 123.

7. Reber 2010, 125

Γυμνάσιο

Στη δημόσια σφαίρα, η πρακτική του λουτρού, βρίσκει χωρική υπόσταση αρχικά στις λουτρικές εγκαταστάσεις του Γυμνασίου. Στο χώρο άθλησης των νέων ανδρών το λουτρό, αποτελεί απαραίτητο στάδιο στην αποθεραπεία των αθλητών.

Το Γυμνάσιο της Ερέτριας, βρίσκεται στα δυτικά ριζά του λόφου της ακρόπολης. Η κατασκευή του ανάγεται στα τέλη του 4ου αι. π.Χ. και αποτελείται από την περίστυλη παλαίστρα με του βοηθητικούς χώρους στα βόρεια, όπως ακριβώς περιγράφεται από τον Βιτρούβιο.⁸ Σε αυτή τη φάση, τις λουτρικές ανάγκες των αθλητών εξυπηρετεί η αίθουσα Β-С. Η ορθογώνιας κάτοψης αίθουσα, βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα του συγκροτήματος και το δάπεδό της καλύπτει μωσαϊκό δάπεδο κατασκευασμένο με μικρές ψηφίδες ασβεστόλιθου. Το δάπεδο χρονολογείται κατασκευαστικά στην πρώιμη φάση του Γυμνασίου, τέλη 4ου-3ου αι. π.Χ. Κατά μήκος του ανατολικού τοίχου του δωματίου ήταν τοποθετημένοι επτά λουτήρες κατασκευασμένοι από ασβεστολιθικούς μονόλιθους. Σώζεται επίσης ο λαξευμένος σε ασβεστόλιθο αγωγός παροχής νερού, το οποίο θα διοχετευόταν στους λουτήρες μέσω υδρορροών, οι οποίες όμως δε σώζονται. Στο χώρο του λουτρού οι αθλητές με τοπικές ψυχρές λούσεις απομάκρυναν από το σώμα τους τον ιδρώτα, τη σκόνη και το λάδι απάλειψης.

Στη δεύτερη φάση λειτουργίας του, κατά την ανακαίνιση του συγκροτήματος προστίθενται νέες λουτρικές παροχές. Η αίθουσα С, αποκόπτεται από το νότιο τμήμα της αίθουσας Β-С, με την κατασκευή θυρέου τοίχου, αχρηστεύοντας τη χρήση του έκτου λουτήρα, ενώ ο έβδομος εξακολουθεί να λειτουργεί. Παράλληλα κατασκευάζεται ακριβώς νότια, ο χώρος D, τη νότια πλευρά του οποίου καταλαμβάνουν τρεις ωοειδείς ποδονιπτήρες. Ο χώρος καλύπτεται με ψηφιδωτό βοτσαλωτό δάπεδο, που στο κέντρο φέρει ρόδακα, τον οποίο περιβάλλουν τα σύμβολα της παλαίστρας-κλαδί φοίνικα, στλεγγίδα, τρίαινα και ίσως γράμματα του αλφάβητου. Την ίδια περίοδο στο βόρειο τμήμα του Γυμνασίου διαμορφώνεται η μεγάλη ωοειδής αίθουσα G, κατασκευασμένη από πωρόλιθους και λαξευμένη εν μέρει στο φυσικό βράχο. Το δάπεδο καλυμμένο από πήλινες πλάκες φέρει στο κέντρο του τα υπολείμματα εστίας. Πρόκειται επομένως για την αίθουσα εφίδρωσης, η οποία συναντάται συχνά σε συγκροτήματα αθλητικών εγκαταστάσεων.

Λουτρό Λιμανιού

Παρά τη σημαίνουσα θέση του Γυμνασίου και κατ' επέκταση των λουτρικών του εγκαταστάσεων στην αρχαία ελληνική κοινωνία, οι αθλητές κυρίως φαίνεται ότι μπορούν να μετέχουν των διαδικασιών του. Η μεγάλη μερίδα της κοινωνίας, άνδρες και γυναίκες κάνει χρήση των οικιακών ή των δημοσίων λουτρών. Ένα τέτοιου είδους λουτρικό συγκρότημα ανασκάφηκε από τους αρχαιολόγους Κ. Κουρουνήτη το 1900 και Β. Πετράκο το 1961 για λογαριασμό της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, κοντά στο λιμάνι.⁹

Τα λουτρά του λιμανιού αποτελούνταν από δύο θόλους διαμέτρου 5,70 μ, που διέθεταν η καθέμία από εικοσιένα καθιστούς λουτήρες σε παράταξη κατά μήκος του τοίχου. Η πλάτη του καθίσματος ακουμπούσε στον τοίχο, ενώ το τμήμα των ποδιών ήταν στενότερο. Επίσης, το δάπεδο των λουτρών καλύπτεται από ψηφιδωτό για λόγους στεγανοποίησης. Η ύπαρξη δύο θόλων και μάλιστα ίδιου μεγέθους, υποδηλώνει μάλλον το διαχωρισμό των φύλων.¹⁰ Στην είσοδο της θόλου R1, οι μαύρες ψηφίδες του δαπέδου, σχηματίζουν σε συνδυασμό τα γράμματα AN, τα πρώτα γράμματα της λέξης 'άνδρεις', δηλώνοντας ίσως ότι πρόκειται για την αίθουσα που προορίζεται για τους άντρες, σε αντιδιαστολή με την αίθουσα R2, που προοριζόταν μάλλον για τις γυναίκες.¹¹

Περιμετρικά του κυκλικού χώρου βρέθηκε πήλινος αγωγός. Στην ανατολική πλευρά του βορει-

8. Nielsen 1993, 10-12.

9. Auberson and Schefold 1973, 168-171.

10. Ginouves 1962, 197.

11. Ginouves 1962, 198.

ότερου κυκλικού χώρου υπήρχε ο χώρος E, που ίσως ήταν ο χώρος του ψυχρού λουτρού. Το δάπεδο καλύπτεται με ασβεστολιθικές πλάκες, οι οποίες βυθίζονται προς τα ΒΔ, όπου υπάρχει αποχέτευση. Επιπλέον ο Ginouves,¹² αναγνωρίζει στο χώρο D τα υπολείμματα ενός χώρου θέρμανσης.

Τα λουτρά αυτά χρονολογούνται, όχι με βεβαιότητα, μετά την κατεδάφιση του παράκτιου τείχους γύρω στο 300 π.Χ. (τέλη 4ου αι.-3ος αι. π.Χ.), ενώ οι Auberson και Schefold¹³ τα χρονολογούν τον 2ο αι. π.Χ., λόγω της στυλιστικής ομοιότητας του ψηφιδωτού με το νεώτερο ψηφιδωτό του Γυμνασίου. Ο Hoffmann¹⁴ τα χρονολογεί το 2ο αι. π.Χ. και ίσως λίγο νωρίτερα, ενώ ο Ginouves¹⁵ τοποθετεί την πρώτη φάση κατασκευής τους τον 4ο αι. π.Χ. και τη δεύτερη φάση στο τέλος του 3ου αι. π.Χ.

Το λουτρό της Αγοράς

Στο πλαίσιο παρακολούθησης του έργου του Δήμου Ερέτριας 'Αντικατάσταση του δικτύου ύδρευσης της Ερέτριας' από τη ΙΑ' ΕΠΚΑ (2010) αποκαλύφθηκε ένα νέο λουτρό (Εικ. 2, 3). Βρίσκεται βόρεια της θόλου κοντά στην περιοχή της αγοράς, επί της οδού Ευνόμου Κηφισίου (Ο.Τ. 706).

Αποκαλύφθηκε κυκλικής κάτοψης ψηφιδωτό δάπεδο, σε βάθος 0,77-0,50 μ. Είναι κατασκευασμένο από μικρά φυσικά βότσαλα (μεγέθους 2-3 εκ.), που σχηματίζουν στο κέντρο εξάφυλλο ρόδακα, με λευκά πέταλα σε μπλε φόντο, που περιβάλλεται από δύο ομόκεντρες ζώνες χρώματος μπλε και λευκού.

Περιμετρικά του βοτσαλωτού δαπέδου είναι τοποθετημένοι ακτινωτά από το κέντρο, πήλινοι επίπεδοι λουτήρες, (πλάτους 0,50-0,60 μ στην πλευρά που βρίσκεται στην περιφέρεια του ημικύκλιου και 0,38-0,45 μ στην εφαπτόμενη του δαπέδου πλευρά). Στο στενό τμήμα τους υπάρχει ομφαλός λαξεμένος σε ασβεστόλιθο, διαμέτρου 0,30 μ και βάθους 0,10 μ. Χωρίζονται μεταξύ τους με βραχίονες κατασκευασμένους με πηλό και κεράμους (διαστάσεων 0,70 μ επί 0,20 μ). Έχουν αποκαλυφθεί εννέα λεκάνες, από τις οποίες οι έξι διατηρούν στη θέση τους τον ομφαλό (Εικ. 4). Με βάση το σχέδιο, το λουτρό εξυπηρετούσε 20 άτομα. Εντοπίστηκε επίσης, πήλινος αγωγός απορροής υδάτων. Πιθανόν αποκαλύφθηκε είσοδος στη ΝΑ πλευρά της κατασκευής, που ορίζεται από τα κατάλοιπα δύο λίθινων τοίχων. Εξωτερικά της κυκλικής αίθουσας στο ΝΔ τμήμα της υπήρχε πηγάδι. Το δυτικό τμήμα της κατασκευής έχει καταστραφεί μερικώς, ενώ διαπιστώθηκε ότι το ψηφιδωτό δάπεδο συνεχιζόταν δυτικότερα κάτω από το πεζοδρόμιο. Δεν κατέστη δυνατή η συνέχιση της ανασκαφής, λόγω του πυκνού οικοδομικού ιστού και του υψηλού υδροφόρου ορίζοντα. Οι αρχαιότητες αποτυπώθηκαν, συντηρήθηκαν και καταχώθηκαν.

Παράλληλα κυκλικά λουτρά έχουν βρεθεί στην Ελευσίνα, στο Κίτιον της Κύπρου και στο Αλιβέρι.¹⁶ Το λουτρό της αγοράς, με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα χρονολογείται στα τέλη του 5ου-αρχές 4ου αι. π.Χ. Συλλέχθηκε λιγοστή κεραμική, που περιλαμβάνει όστρακα Υστεροκλασικής και Ελληνιστικής εποχής. Πάνω ακριβώς από το δάπεδο, συλλέχθηκε χάλκινο νόμισμα με παράσταση ολόσωμου χοίρου που κατευθύνεται προς τα δεξιά, στον εμπροσθότυπο, ενώ η κακή διατήρηση του οπισθότυπου δεν επιτρέπει την αναγνώριση της παράστασης. Το νόμισμα δεν είναι ευβοϊκό, η παράσταση παραπέμπει σε ελευσινιακά νομίσματα από την Αγορά της Αθήνας¹⁷ που χρονολογούνται από τα μέσα του 4ου ως τα μέσα του 3ου αι. π.Χ. Στον οπισθότυπο τους τα παραπάνω νομίσματα, φέρουν παράσταση του Τριπτόλεμου που οδηγεί φτερωτό άρμα.

12. Ginouves 1962, 207.

13. Auberson κ.α. 1973, 170

14. Hoffman 1999, 32

15. Ginouves 1962, 206-207

16. Χατζηδημητρίου 2000, 17-26.

17. Kroll and Walker 1993, 27.

Συμπεράσματα

Χρονολόγηση

Η Ερέτρια αποτελεί ευτυχές παράδειγμα αρχαίας πόλης που διασώζει ιδιωτικά λουτρά σε οικίες της Ελληνιστικής εποχής, ενώ παράλληλα λειτουργούν τα δύο βαλανεία σε δύο ιδιαίτερα σημαντικές οικιστικές ζώνες, την αγορά της αρχαίας πόλης και την περιοχή του λιμανιού.

Το λουτρό της αγοράς προηγείται του λουτρού του λιμανιού. Το πρώιμο ψηφιδωτό και η κεραμική από τον χώρο τοποθετούν τη χρήση του ήδη στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., ενώ η εύρεση του νομίματος ακριβώς πάνω στο ψηφιδωτό, τοποθετεί ένα *terminus ante quem* για τη χρήση του στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.

Την ίδια περίοδο, τέλος 4ου αι. π.Χ. σύμφωνα με τον Knoepfler¹⁸ εγκαταλείπεται το εσωτερικό τείχος του λιμανιού, πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε τμήμα του λουτρού. Στην ίδια φάση τοποθετεί και ο Ginpunes τη χρήση των λουτήρων με τη μορφή πήλινης επίπεδης λεκάνης, οι οποίοι στα μέσα περίπου του 3ου αι. π.Χ. μετατράπηκαν σε πυέλους με την προσθήκη οφθαλμού, και τότε γίνεται η μετάβαση από το ολόσωμο λουτρό στο λουτρό διά καταιονήσεως.¹⁹ Στο τέλος του 3ου αι. π.Χ. χρονολογεί το λουτρό ο ανασκαφέας του Κουρουνιώτης,²⁰ ενώ την ίδια περίοδο χρονολογείται και το ψηφιδωτό της βόρειας οικίας του Ισείου, με το οποίο τα ψηφιδωτά των λουτρών του λιμανιού έχουν το ίδιο διακοσμητικό μοτίβο.

Πολιτισμικό περιβάλλον

Λουτρά και κοινωνία

Η εύρεση του λουτρού της Αγοράς, έρχεται να αναδείξει τη σημασία του λουτρού στην αρχαιότητα. Η διαδοχική και ίσως παράλληλη λειτουργία των δύο λουτρικών χώρων στο κέντρο της πόλης, αποδυναμώνει τη διαδεδομένη αντίληψη ότι τα δημόσια λουτρά είναι υποβαθμισμένα στη κοινωνική συνείδηση, κυρίως γιατί επισκιάστηκαν από το κύρος του Γυμνασίου.

Έχει υποστηριχθεί από σύγχρονους μελετητές²¹ ότι οι λουτρικές εγκαταστάσεις του Γυμνασίου (Εικ. 5) δημιούργησαν το φορμαλιστικό και ιδεολογικό πλαίσιο για την συγκρότηση των δημόσιων λουτρών καθώς οι λουτρικές του εγκαταστάσεις προηγούνται των δημοσίων λουτρών. Το παραπάνω επιχείρημα δεν επιβεβαιώνεται, τουλάχιστον στην περίπτωση της Ερέτριας, όπου το λουτρό της Αγοράς είναι σύγχρονο αν όχι πρωϊότερο του Γυμνασίου, και οι δύο τύποι λουτρικών εγκαταστάσεων χρησιμοποιούνται παράλληλα, μέχρι τη Ρωμαϊκή κατάκτηση.

Άλλωστε ο ρόλος των παραπάνω λουτρικών εγκαταστάσεων είναι διαφορετικός. Το λουτρό του Γυμνασίου αποτελεί τμήμα του θεσμού στη χωρική υπόσταση του οποίου λειτουργεί και έχει ως αντικειμενικό σκοπό τον καθαρό των αθλητών. Από την άλλη τα ομαδικά λουτρά λειτουργούν ως αυτόνομος θεσμός, που εξυπηρετεί ποικίλες σκοπιμότητες του πληθυσμού (υγιεινή, αναψυχή, θεραπεία κ.). Επομένως δεν προκύπτει ο αποκλεισμός ή η εξέλιξη του ενός θεσμού από τον άλλο.

Τα λουτρά στην Ελληνιστική Ερέτρια

Η κατασκευή και η λειτουργία των λουτρών αρχικά αφορούσε την εξυπηρέτηση των αναγκών της καθημερινότητας των πολιτών. Από την ύστερη Κλασική περίοδο και κυρίως κατά την Ελληνι-

18. Auberson and Schefold 1973, 168.

19. Auberson and Schefold 1973, 169.

20. Auberson and Schefold 1973, 167.

21. Wassenhoven 2008, 56-58; Yegul 1992, 21-23.

στική εποχή, συντελείται η μετάβαση από την καθαρά χρηστική λειτουργία των λουτρών σε θεσμικό κέντρο,²² καθώς τα λουτρά λειτουργούν υπό το καθεστώς της δημόσιας αρχής.²³

Η ύστερη κλασική-ελληνιστική πόλη της Ερέτριας, κυριαρχείται από τη δράση του φιλοσόφου Μενεδήμου (322-267 π.Χ.).²⁴ Κατά την αρχηγία του, η πόλη προβάλλεται ακμάζουσα και δραστήρια. Σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον οικονομικής και πολιτιστικής ευημερίας, που αποτυπώνεται στα μεγάλα δημόσια έργα όπως η κατασκευή νέου θεάτρου, και η αποξήρανση του έλους από το Χαιρεφάνη τοποθετείται η σύγχρονη λειτουργία των δύο λουτρικών συγκροτημάτων στο εμπορικό κέντρο της αρχαίας πόλης. Η θέση των λουτρών στο αρχαίο λιμάνι και στο όριο της αρχαίας αγοράς, παράλληλα με τη χρήση των ιδιωτικών οικιακών λουτρών, αντανακλά τον πλούτο της πόλης και τη μέριμνα της πολιτείας για την υγιεινή και αναψυχή των πολιτών και των επισκεπτών.

Ρωμαϊκή συνέχεια

Η εδραίωση του θεσμού των λουτρών είχε ως αποτέλεσμα τη συνεχή και αμετάβλητη λειτουργία τους, ακόμα και μετά τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Μετά τον 2ο αι. π.Χ. δεν κατασκευάζονται ελληνικού τύπου βαλανεία, συνεχίζει η λειτουργία των παλαιότερων ενώ τα νέα ιδρύονται σύμφωνα με τις απαιτήσεις της ρωμαϊκής τεχνολογίας.

Ενώ ο θεσμός του Γυμνασίου συνεχίζει τη δράση του μέχρι τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., τα δημόσια λουτρά εγκαθίστανται σε άλλο τύπο χωρικής υπόστασης, που καλύπτει τις διαφορετικές ανάγκες του νέου κοινωνικού περιβάλλοντος. Ωστόσο η ρωμαϊκή διείσδυση στην ελληνική κοινωνία παρά τις τεχνολογικές καινοτομίες, που επέφερε στη θέρμανση και την υδροδότηση, δεν κατόρθωσε να μεταβάλει ουσιαστικά την χωρική υπόσταση των λουτρών στον ελλαδικό χώρο, ούτε το πνεύμα συλλογικότητας και επικοινωνίας που τα χαρακτηρίζει.

Τα νέα ευρήματα των ανασκαφών της Ελβετικής Αρχαιολογικής Σχολής (2009-2014),²⁵ στην Ερέτρια, αποκάλυψαν λουτρικό συγκρότημα των ρωμαϊκών χρόνων (2ος-3ος αι. μ.Χ.), πλήρως εξοπλισμένο με υπόκαυστο και χώρους θερμού και ψυχρού λουτρού. Η έκταση του συγκροτήματος, σαφώς μικρότερη σε σχέση με τις μνημειώδεις 'θέρμες' της Ρώμης, εναρμονίζεται με το πνεύμα και τις ανάγκες της κοινωνίας της Ερέτριας κατά τους Αυτοκρατορικούς χρόνους.

22. Wassenhoven 2008, 68.

23. Nielsen 1993, 7.

24. Ducrey κ.α. 2004, 37-39.

25. Reber κ.α. 2013, 91-100.

Βιβλιογραφία

Χατζηδημητρίου, Α. (2000) *Αλιβέρι. Συμβολή στην αρχαιολογική έρευνα της περιοχής*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση.

*

Auberson P. and C. Schefold (1973) *Ερέτρια: Αρχαιολογικός Οδηγός*. Αθήνα: Γενική Διεύθυνσις Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως.

Ducrey, P., S. Fachard, D. Knoepfler, T. Theurillat, D. Wagner and A. Zannis (2004) *Ερέτρια: Οδηγός της αρχαίας πόλης*. Αθήνα: Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα.

Ginouves, R. (1962) *Balaneutikè: recherches sur le bain dans l'antiquité grecque*. Paris: E. de Boccard.

Hoffmann, M. (1999) *Griechische Bäder*. Munich: Tuduv-Verlagsgesellschaft.

Kroll, J. H. and A. S. Walker (1993) 'The Greek Coins'. Vol. XXVI of *The Athenian Agora*. Princeton: The American School of Classical Studies at Athens.

Nielsen, I. (1993) *Thermae et Balnea: The architecture and cultural history of Roman public baths*. Aarhus: Aarhus University Press.

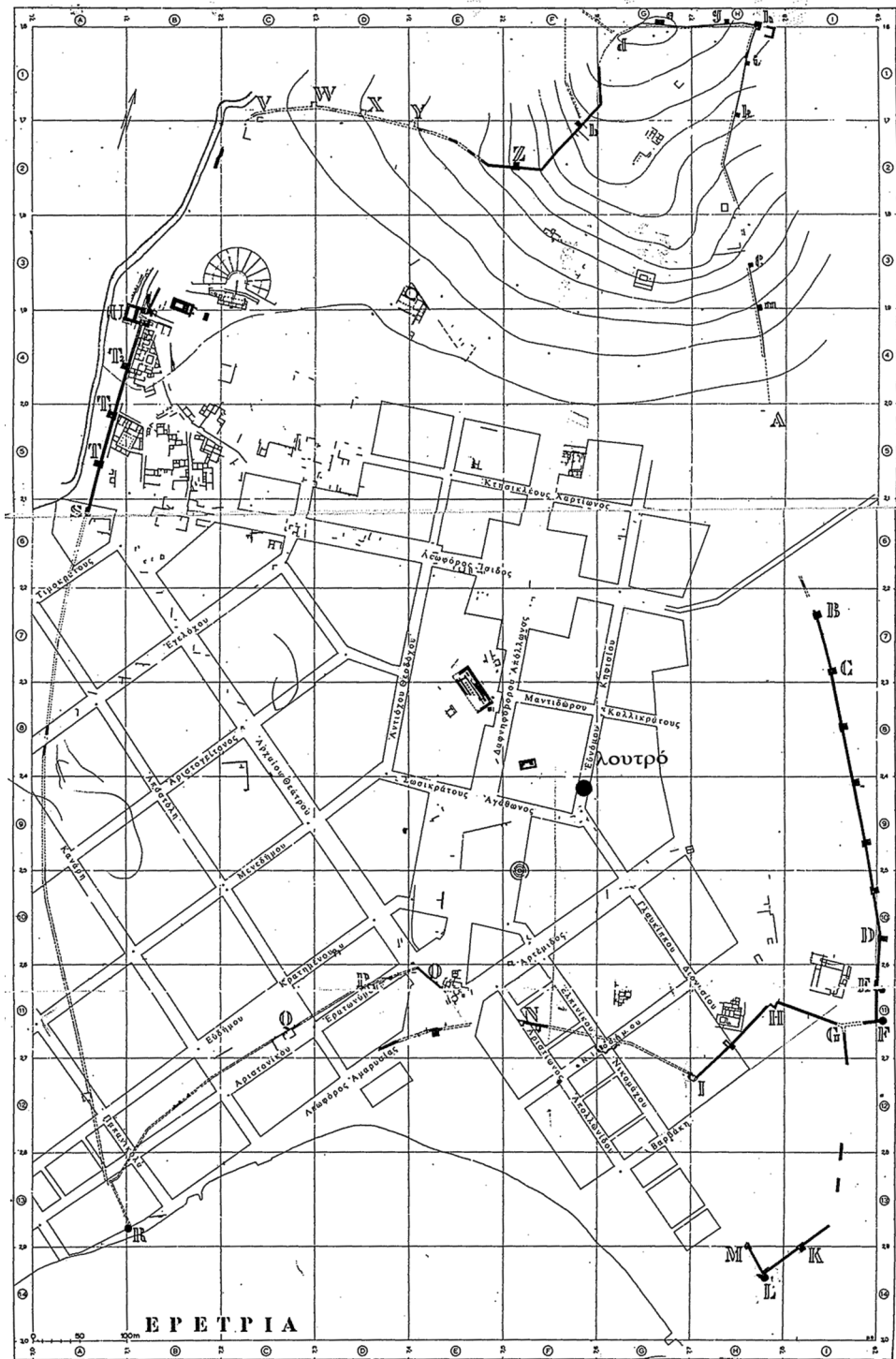
Reber, K. (2010) 'Οι οικίες της Ερέτριας'. Στο *Ερέτρια. Ματιές σε μια αρχαία πόλη*, επιμέλεια Ν. Καλτσάς, S. Fachard, Α. Ψάλτη, και Μ. Γιαννοπούλου, 121-126. Αθήνα: Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα.

Reber, K., S. Fachard, K. Boukaras, T. Theurillat, B. Dubosson, G. Ackermann, M. Duret and R. Tettamanti (2013) 'Aktivitäten der Schweizerischen Archäologischen Schule in Griechenland 2010'. *Antike Kunst* 56(1), 91-100.

Wassenhoven, E.-M. (2008) 'Ιδιωτική αρχιτεκτονική στην ελληνιστική Ελλάδα και το ζήτημα της κληρονομιάς της στον ρωμαϊκό κόσμο: η περίπτωση του λουτρού'. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.

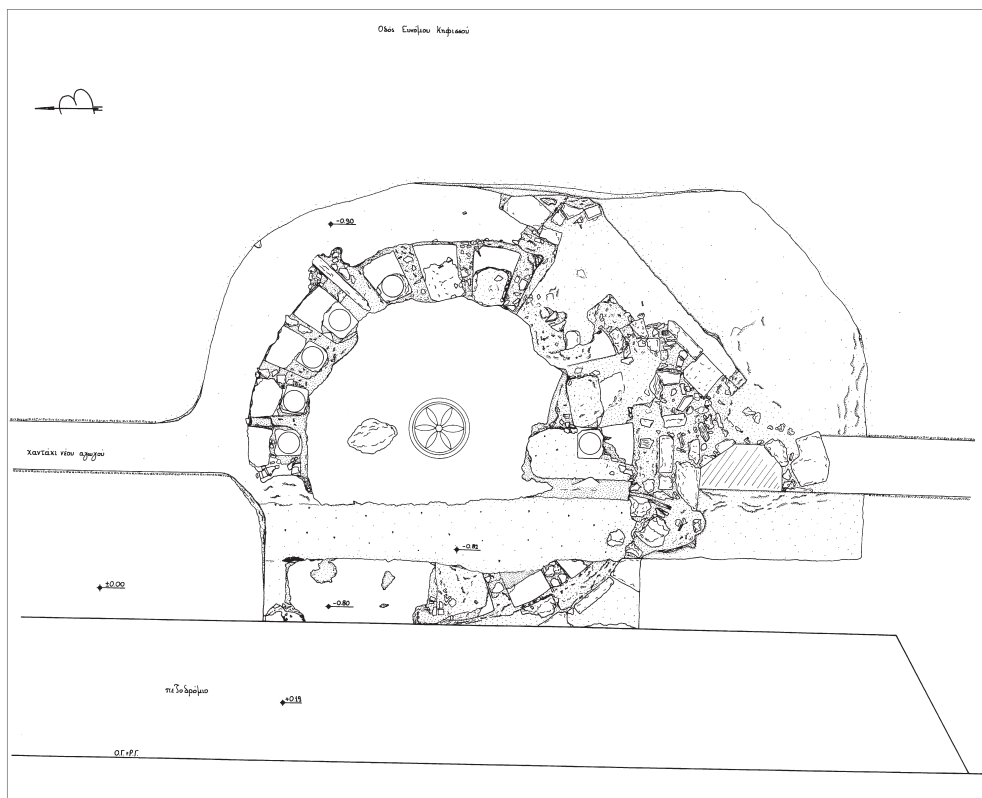
Yegül, F. K. (1992) *Baths and bathing in classical antiquity*. New York: Architectural History Foundation.

Εικόνες

Εικόνα 1: Ερέτρια. Τοπογραφική αποτύπωση του σύγχρονου πολεοδομικού σχεδίου της Ερέτριας σε σχέση με τα σημαντικότερα αρχαία μνημεία. Με μαύρη κουκίδα σημειώνεται η θέση του λουτρού της Αγοράς (Auberson and Schefold 1973, 225, εικ. 34).

Εικόνα 2: Κάτοψη του λουτρού της Αγοράς της Αρχαίας Ερέτριας. (Σχέδιο Γ. Θεοδοσίου.)

Εικόνα 3: Αποψη του κυκλικού λουτρού της Αγοράς της Αρχαίας Ερέτριας από ΒΑ.

Εικόνα 4: Άποψη των κυκλικών αιθουσών των λουτρών του λιμανιού της Αρχαίας Ερέτριας από ΝΔ.

Εικόνα 5: Άποψη του Άνω Γυμνασίου της Αρχαίας Ερέτριας από Ν. Διακρίνεται η κυκλική αίθουσα εφίδρωσης στα δυτικά, και το δωμάτιο του λουτρού στα ανατολικά.